

Politikatörténet és objektivitás*

Pritz Pál, a 20. századi magyar külpolitika és általában a két világháború alatti s közötti Magyarország politikatörténetének kiváló szakértője ezúttal egy olyan kötettel jelentkezett, amelyben 2008 és 2011 között megjelent tanulmányait, illetve elhangzott előadásainak szerkesztett szövegeit gyűjtötte össze.

„Az objektivitás mítosza?” – teszi fel a kérdést könyvének címeiben. Pritz nem kételyeket kíván itt támasztani a történettudomány sokak által (nem is mindig ok nélkül) vitatott objektivitását illetően. Szövegeiből kiderül: sokkal inkább szakmai problémát vet fel. Arra kívánja felhívni az olvasók – köztük szakemberek – figyelmét, hogy milyen csapdákkal kell szembenéznie a történésznek a források, s kiváltképp a különböző hatások által befolyásolt szakirodalom információit mérlegelve, illetve a mindenkori politika és különböző ideológiák által formált közvélekedésekre is figyelve. A kérdésre adott általános válaszát már a *Bevezető*ben, illetve a könyv borítóján közli: „E könyv szerzője – ha nem is vitatja az effajta kételkedés komoly összetevőit, mégis – első helyen arra gondol, s arra hívja fel remélt Olvasóinak figyelmét, hogy a világ, s benne a múlt megismerhetőségére vonatkozó válaszuk roppant módon annak a kornak a szellemétől függ, melyben élünk... E kötet írásai huszadik századi metszetek alapján hazánk és a nagyvilág viszonyát vizsgálják... azon alapállásból, hogy a történet ugyan valóban nem a történelem, ám korántsem reménytelen a vállalkozás, hogy a historikus olyan történetet beszéljen el, amely

* PRITZ Pál: *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2011. 314 p.

a múlt valóságát (vagyis a történelmet) mennél hitelesebben idézi fel.” De rögtön hozzát teszi: a sikernek alapvető *szakmai* feltételei – úgy is fogalmazhatunk: kritériumai – vannak.

Ezeket a kritériumokat fogja csokorba az első tanulmány, amely a *Limes* folyóirat általa szerkesztett 2008/2. és 3., tematikus számainak tanulmányait vezette be – azok tanulságait is összegezve. A téma különösen alkalmas a történeti objektivitással kapcsolatos elvek összefoglalására, hiszen a szerző nem szokványosan – az eseményeket, folyamatokat vizsgálva –, hanem a magyarországi történészek írásaiból vonta le következtetéseit. E történészeket pedig erősen befolyásolják a magyarságról külföldön alkotott képek, vagyis az ottani körülmények, érdekek által motivált politikusok, publicisták, történészek megnyilatkozásai, amelyekhez még honi hatások is járulnak. Azaz Pritz olyan munkákkal foglalkozott, amelyeket – egyedenként is két- vagy többféle, gyakran egymással felelő szemlélet nyomait viselven magukon – kétszeres forráskritikával kell elemeznie az olvasónak.

A recenzens is elsősorban ebből a szemszögből, és nem az egyes, konkrét történeti problémák tartalmi elemeire reflektálva veszi górcső alá a munkát.

Vizsgálódásai során Pritz közismert és a szakma által elfogadott módszertani elveket foglal össze – de nem hasztalanul és nem ok nélkül. Egyrészt, mert általuk a laikus olvasót segíti reális történeti látásmód formálásában. Másrészt, mert érzelmi indítástások, ideológiai kötöttségek vagy éppen a „politikai megfelelés” szándéka miatt diplomás történészek is hajlamosak sutba vetni a szakmai követelményeket. Ezek a „kollégák” nemcsak azzal tűnnek ki, hogy egyoldalú, torz, a korabeli valóságot meghamisító képet alkotnak az ország történetének egy-egy fontos mozzanatáról, hanem azzal is, hogy politikailag bélyegeznek meg mindenkit, aki nem hajlandó beállni abban a sorba, amit ők jelölnek ki – legyen bár a megbélyegzett személy szakmai tudás és módszertani felkészültség tekintetében messze felettük álló akadémikus, aki arra is képes, hogy saját ideológiai-politikai kötődéseitől is függetlenül magát egy-egy történeti szituáció megítélésakor. Nem vagdalozva ítélik, hanem előzőleg a forrásokat kritikusan elemzi, valamennyi elérhető adatot feltárja, minden körülményt mérlegel,

majd az okokat és következményeket is figyelembe véve foglal állást – s újabb adatok felszínre bukkanása nyomán vagy új felismerések hatására akár előzetes feltételezéseit is kész feladni. A fentiekhez hasonló okok miatt a hibás értékelések, a sztereotípiák vagy – Pritz szavaival – „a téves megállapítások ördögi szívóssággal élnek tovább” (136.). Miként egyes történeti kérdések egyoldalú megközelítésének gyakorlata is. Jellemző példaként érdemes ismét a szerző szavait idézni: „Közhely, hogy hazánk mozgásterét a trianoni dokumentum mily mértékben szűkítette, ám míg 1945 után következményeinek lebecsülése volt évtizedeken át szokásos, addig az elmúlt húsz esztendőben sokak szemében *ismételten* egytényezős magyarázattá egyszerűsödött, elhalványodott vagy egyszerűen eltűnt a bukáshoz vezető út, a nemzetközi horizont, a história társadalmi komponense, miközben ismét divatba jöttek a megcáfoltnak gondolt legendák, hamis magyarázatok.” (144.)

Ezért különösen fontos, hogy a szűkebb szakmai, módszertani elemeken túl kiemelt hangsúlyt kap egy általánosabb érvényű, más társadalomtudományokra és köznapi politikai gondolkodásunkra is érvényes szempont. Nevezetesen az, hogy – más kérdésekhez hasonlóan – a magyar külpolitika egyes szakaszait, eseményeit és azok értékelését (is) *tabuk nélkül*, a korabeli valóság teljességre törekvő feltárásával kell vizsgálnunk. Nemzeti szemszögből nézve ez azt jelenti, hogy elfogultság nélkül kell önvizsgálatot végeznünk. Erényeink, eredményeink feltárása mellett kíméletlenül szembe kell nézni eleink (és magunk, illetve a kortárs politikusok) gyengeségeivel, hibáival, sőt, vétkeivel. Mindezt a szerző még kiegészíti egy újabb fontos szemponttal. A hatalomváltásokkal és rendszerváltó, -módosító kísérletekkel teli 20. századi történelmünk egyik jellemző vonása, hogy a frissen hatalomra kerülők – saját legitimitásukat történeti érvekkel is igazolni akarván – gyakran egyrészt „hazaárulóknak” minősítették az előző rendszer politikusait, másrészt viszont a „nemzet nagy fiainak” a szellemi-politikai elődnek tekintett politikusokat. Pritz – aki maga is rámutat számos, az országnak és lakosságának anyagi, szellemi károkat, morális veszteséget okozó külpolitikai döntésre – határozottan állást foglal amellett, hogy egy-egy politikus tevékenysége, teljesítménye reálisan nem jellemezhető e kategóriákkal. A som-

más minősítések helyett sokoldalú, és a hosszú távú hatásokat is elemző vizsgálatok segítségével azt lehet és kell megállapítani: „az illető jól vagy rosszul képviselte, képviseli a nemzet érdekét”. (33.)

Ezt a szempontot különösen hangsúlyossá teszi az, hogy Pritz a tanulmányok többségében azt vizsgálja, miként érvényesültek a *nemzeti érdekek* a magyar külpolitika 20 századi irányítóinak gondolkodásában és gyakorlati lépéseiben.

Pritz Pál egyes munkáiban következetesen igyekszik megfelelni az ön maga számára is megfogalmazott követelményeknek. A kötet tanulmányainak többsége olyan összegző írás, amely a részleteken fölül emelkedve – de azok alapos ismeretére támaszkodva –, az ok-okozati összefüggések, folyamatok jó értelemben vett „nagyvonalú” áttekintését adja. A fő kérdéseket azonban árnyaltan, az előzményekre és a következményekre, valamint a sokféle, egyidejű hatásokra, a mindenkori feltételrendszer egészére figyelve tekinti át. Minden egyes külpolitikai vonatkozású kérdés megítélésénél egyaránt mérlegeli a külső (nemzetközi) és a belső (társadalmi, gazdasági, kulturális stb.) körülményeket és hatásokat. A tények reális magyarázata érdekében – lévén szó szubjektív tényezők által is befolyásolt személyek döntéseiről – nemcsak az érdekek szerepét mérlegeli nagy gonddal, hanem a pszichés helyzetet és annak hatásait is. Teszi ezt mindig elsődleges forrásokra támaszkodva, gondos és precíz, helyenként briliánsnak nevezhető szövegelemzéssel, -értelmezéssel. S mindeközben azonos távolságtartással mérlegeli a magyar politikusok és más országok vezetőinek, diplomatáinak megnyilatkozásait, döntéseit és azok következményeit. Érvényes ez minden tárgyalt problémára: az első világháborútól, Tisza Istvánnak és a magyar elitnek a háború kirobbantásában játszott szerepétől, a Trianon utáni revíziós célokat szolgáló külpolitikán, Jugoszlávia megtámadásán és a Szovjetunió elleni hadba lépésen át a kádári külpolitikáig. Minden esetben megvizsgálja, mennyiben befolyásolták a döntéseket – a bármilyen forrásból fakadó – érzelmek, az illuzórikus vágyak, vagy velük szemben a valóság és annak racionális mérlegelése.

Ilyen megközelítéssel és módszerekkel vitatkozik régi és új keletű értékelésekkel, álláspontokkal, a valóság tényei által cá-

felt, vagy éppen a másfajta megközelítés, a körülmények alaposabb mérlegese nyomán feltárt új összefüggések alapján tarthatatlanná vált sztereotípiákkal s az azokat képviselő szerzőkkel. Mondhatjuk: tabukat döntöget.

Az általános értékelés igazolására számos konkrét elemzést idézhetnék, ám terjedelmi okokból csak három jellemző példát ragadok ki. Pritz néhány fontos – kevéssé ismert vagy hangoztatott – esemény, momentum felvillantásával helyez új megvilágításba külpolitikai lépéseket, kísérleteket vagy éppen dokumentumokat. Így árnyalja például Gömbös szerepét Magyarországnak a Harmadik Birodalommal szembeni elkötelezettségének kialakulásában. Anélkül, hogy felmentené a felelősség alól, megállapítja: „...történelmileg megalapozatlan az a ma is lépten-nyomon olvasható állítás, mely szerint kizárólag Gömbös Gyuláé az ódi-um a végül tragédiába torkolló magyar–német viszonyért.” (40.) Részletesebb elemzéssel bizonyítja: 1) történetírásunk egy, csupán a tárgyalások során felhasználandó segédanyagot értékelt a Kállay-kormány angoloknak küldött hivatalos memorandumaként (1943). 2) Az angol érdekek és mentalitás meggyőző adataival bizonyítja, hogy a brit kormány – szövetségi elkötelezettségét tiszteletben tartva, ám figyelembe véve a magyarországi kormányzat politikájának eltéréseit a németek megszállta vagy velük szövetségben álló, környező országokétól – tartózkodóan kezelte az ügyet. Ezért Szegedy-Maszák Aladár 1943. februári, stockholmi kísérlete az angol álláspont áttörésére „nem sikerült, *nem sikerülhetett*”. 3) Az egész probléma összes elemét mérlegre téve állapítja meg Kállay Miklós kormányzásáról: „A máig élő ostoba legendával szemben politikáját nem a kállai kettős jellemezte, mert korántsem ide-oda hajlongott, hanem »csupán« annyit tett, hogy a nagy németbarát szólamok hangoztatása közepette folytatott olyan politikát, amely – láthattuk – 1943. március elejére a velünk szemben olyannyira szigorú Londonban is bizonyos respektust váltott ki.” (145–146.) Az ideológiai elfogultság torzító, a valós helyzet reális felmérését és értelmezését gátló, mi több, a helyes következtetések hitelét is rontó hatását mutatja be érzékletesen Lajos Iván híres *Szürke könyvének* és a könyv sorsának bemutatásával (109–122.).

Megkülönböztetett figyelmet érdemel Barcza György emlékiratainak elemzése (149–248.), s nem csak terjedelme okán. Ebben egyrészt igazolja – az általa is rendkívül fontos történeti forrásnak minősített – memoárok kritikai kiadásának fontosságát. Másrészt, ismét megkerülhetetlen módszertani szempontokat felvetve, mintát is ad arra, miként kell ezt szakszerűen elvégezni. S még inkább arra, miként lehet és kell úgy forráskritika alá venni e jellegénél fogva szükségszerűen szubjektív forrástípust, hogy az a valóság minél hitelesebb feltárását szolgálja, s ily módon hozzájárulhasson az erre is alapozott történeti munka objektivitásának biztosításához.

Nem megszokott, hogy egy szerző gyűjteményes kötetében tanulmányok mellett recenziókat is olvashatunk. A *Kritikus ponton* című blokkban (249–300.) szereplő három bírálat közlése mégis indokolt. Részben azért, mert Pritz ezekben az írásokban is következetesen érvényesíti a tanulmányaiban foglalt szakmai-módszertani követelményeket, részben pedig mert megállapításai fontos történeti problémákat vetnek fel. Kiváltképp érvényes ez Krausz Tamás könyvének ismertetésére (271–300.), amely – Barcza emlékiratainak boncolgatásához hasonlóan, de ezúttal nem egy kortárs szereplő személyes emlékezéseit, hanem egy történész kolléga kutatási eredményeit véve górcső alá – arra ad példát, miként kell egy művet sokoldalú összefüggésrendszerben, gazdag tény- és pontos korismeret alapján kritikailag elemezni és felhasználni.

Mindezek után megállapíthatjuk: Pritz Pál új kötetében saját írásaival ad választ a könyv címében általa feltett kérdésre, s mintát arra, milyen kritériumok teljesítésével, milyen módszerek alkalmazásával biztosítható az, hogy történeti feldolgozásaink – természetüknél fogva szubjektív lények, azaz történelemmel foglalkozó emberek konstrukciói – a lehetséges mértékben objektívek legyenek.

Az egyes kérdések megítélésében persze – minden ellenkező törekvése ellenére – szerzőnk is lehet szubjektív vagy egyoldalú, juthat téves következtetésekre. Erre egyetlen példát hoznék. Számos történeti ténnyel igazolható az az állítása, miszerint: „Egy ország, egy birodalom külpolitikája akkor (lehet) erős, ha mögötte erős a

nemzeti gondolat, ha úgy tetszik, erős nacionalizmus hajtja.” Itt azonban egy másik összefüggésre is fel kell hívni a figyelmet. A kötet több tanulmányában maga Pritz igazolja, hogy a túlzottan „erős nacionalizmus” által „hajtott” magyar (kül)politika számos esetben a saját csapdájába esett, mert képviselőinek szemét gyakran épp a túlhajszolt, kontrollálatlan nemzeti érzelmekek vakították, megakadályozva őket a korabeli realitások felismerésében és elfogadásában.

Az olvasó eligazodását és további tájékozódását szolgálja, hogy – a tanulmánykötetekben egyébként nem szokványos módon – egyesített bibliográfiát találunk a kötet végén, s ezáltal lehetővé vált a felesleges ismétlések elkerülése. A névmutató segítségével pedig könnyen kikereshetjük a történetek – több esetben nem is egy tanulmányban aposztrofált – szereplőit.

A tartalmi gazdagság mellett figyelmet érdemel a nemcsak szakszerű, hanem egyben élvezetes, fordulatos, egyéni szóhasználattal is fűszerezett, közérthető stílus, amellyel Pritz közreadja gondolatait. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy egyes tanulmányokban feltűnőek az elütések, a betű-, sőt egyeztetési hibák. Évszámok elírása nyomán akár tárgyi tévedést is feltételezhet a szerzőt nem ismerő olvasó (például gróf Apponyi Albert nyilván 1918 és nem 1919 decemberében fordult levelével Károlyi Mihályhoz – 157.).

*

A több problémát is érintő, izgalmas elemzéseket tartalmazó, a külpolitikai problémák megközelítéseinek módszertani fogásait gazdagon felvonultató kötet egyaránt hasznos lehet a korszakkal foglalkozó szakembereknek, és érdekes a 20. századi magyar történelem iránt érdeklődő, egyben az ország mai külpolitikai helyzetét mérlegelő laikusok számára. Pritz több tanulmányában – a múlt eseményeit elemezve – kimondatlanul is reflektál az utóbbi évek külpolitikai szituációira, a magyar külpolitika alakítóinak lépéseire. Túl ezen, a kötet egészére is érvényes a *Limes* tematikus számai bevezetőjeként megfogalmazott cél: „Jelen vállalkozásunkkal »csupán« azt szeretnénk elérni, hogy a kötet írásai... segítsék a honi külpolitikai gondolkodás színvonalának emelését, azt, hogy a külpolitikával foglalkozók, hazánk nemzetközi kapcsolatainak

intézői ne csupán szűkebb szakterületüknek legyenek hozzáértői, de a szélesebb összefüggések világában is otthonosabban, megalapozottan, magabiztosan mozogjanak...” (12.) Éppen ezért, de nem csak ezért, utóbbiak számára is megszívlelendő olvasmány. Remélhető, hogy közülük is sokan veszik kézbe a könyvet, és saját munkájukra nézve is végiggondolják, hasznosítják tanulságait.

Vonyó József